

3638

Ov. DENSUSIANU

CUVINTE LATINE CU SEMANTISM PĂSTORESC

Extras din GRAI ȘI SUFLET, revista
„Institutului de filologie și folklor“

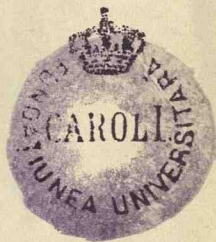

BUCUREȘTI

1929

50

CUVINTE LATINE
CU SEMANTISM PĂSTORESC

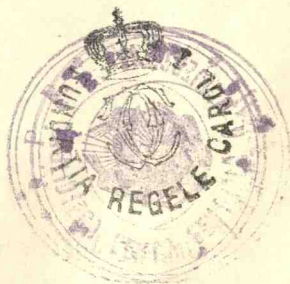
272980
3638.

Ov. DENSUSIANU
Inv. A. 58992.

CUVINTE LATINE CU SEMANTISM PĂSTORESC

Extras din GRAI ȘI SUFLET, revista
„Institutului de filologie și folklor“

BUCUREȘTI

1929

BUCURESTI

3638

CONTROL ~~197~~

Re 70/04

1961

D

ROMANIAN PASTORAL
THE LITURGICAL

B.C.U. Bucuresti

C5715

CUVINTE LATINE CU SEMANTISM PĂSTORESC

Numai printr'o denaturare a latinității primitive istorici și filologi au putut crede mult timp că Romanii au fost agricultori din timpurile cele mai vechi. Părerea aceasta a susținut-o și Mommsen¹, din considerațiuni pe care nu a știut să le înlăture perspicacitatea cu care alteori a reconstituit trecutul poporului roman. Realitățile istorice ne duc spre altă părere, aceea că Romanii au fost, la origine, păstori, și de ele țineam samă când relevam altădată² importanța acestei înfățișări etnice a lor și asemănările pe care le constatăm între păstoritul roman și al nostru. Astăzi cercetătorii vieței romane care țin samă de fapte în evidența lor nu mai stau la îndoială asupra acestei caracteristice a ei³. Totuși, prin studii de filologie vedem încă reapărînd vechea teorie sau nefăcîndu-se distincțiunea cuvenită între vieța păstorească și agricolă a Romanilor. Astfel J. Ma-

¹ „Alle Spuren deuten dahin, dass, während die Indogermanen wahrscheinlich ein Hirtenleben führten und nur etwa die wilde Halmfrucht kannten, die Graecoitaliker ein Korn-, vielleicht sogar schon ein weinbauendes Volk waren“, *Röm. Gesch.*, ed. a șasea, I, 18.

² *Păstoritul la popoarele romanice*, 11, 27.

³ E. Pais, *Storia critica di Roma*, III, 645 (cf. 703), se exprimă astfel în această privință: „Pascere le greggie fatte discendere dai monti, difenderle contro le razzie dei vicini e gli assalti dei lupi voraci, furono certo le occupazioni precipue dei primitivi Sabini e dei Latini. E furono pure quelle dei più vetusti abitatori del Palatino, che la tradizione ci

rouzeau în articolul *Le latin, langue de paysans*, publicat în *Mélanges linguistiques offerts à M. J. Vendryes*, Paris, 1925, 251 urm., crede că ocupațiunea mai veche a Romanilor trebuie să fi fost agricultura: „L'histoire primitive de Rome est celle d'une population agricole... Pendant les siècles où se fait la conquête de l'Italie, le citoyen romain est à la fois soldat et cultivateur... C'est seulement aux IVe-IIIe siècles que commence avec le pâturage la dépopulation des campagnes, aggravée bientôt par la concurrence des exploitations agricoles de Sicile et d'Afrique“. Prioritatea pe care Marouzeau o acordă agriculturii reiese și din cuvintele latine pe care le amintește mai departe cu explicații semantice, deși printre ele relevază și câteva referitoare la păstorit¹, dar fără să recunoască adevărata lor valoare în vocabularul latin, mai ales când le alăturăm la multe altele de același

presenta dapprima seminomadi e cacciatori eppoi cultori della dea Pales protettrice delle greggie e del dio Luperco“; v. și cartea aceluiași autor, *Histoire romaine* (în col. *Hist. générale*, publ. de G. Glotz), Paris, 1926, I, 54.

Cf. L. Homo, *L'Italie primitive*, Paris, 1925, 89, 92, 96, 100, 104, 105; A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris, 1927, 38, 41, 45, 96. A. Grenier, *Le génie romain*, Paris, 1925, 8, 9, 136, înclină mai mult spre părerea că printre Romanii primitivi se găseau și mulți agricultori, alături de păstori.

Mai de mult, împotriva părerii dominante atunci, importanța păstoritului pentru istoria Romanilor a fost recunoscută de I. Guidi, *Bullettino della Commissione archeol. comunale di Roma*, IX (1881), 63 urm.; L. Mariani, *ibid.*, XXIV (1896), 42, 44. O carte uitată azi, a lui G. Dorn Seiffen, *Vestigia vitae nomadicae tam in moribus quam in legibus Romanorum conspicua*, Traiecti ad Rhenum, 1819, merită și ea să fie amintită, pentru că, cu cunoștințe cum puteau fi pe vremea când a apărut, arăta o intuiție dreaptă a importanței pe care a avut-o păstoritul la Romani; la pag. 16 dînsul spunea: „Quum enim romanam historiam, maxime vetustissiman, consulimus, ubique pastorum earumque rerum quae ad vitam pastoralem non dubie pertinent mentionem factam videmus“.

¹ Modul de a vedea al lui Marouzeau se întilnește cu al lui G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, Turin, 1907, II, 464: „Il nome.. del Palatino che sembra collegarsi con la dea pastorale Pale... e il culto di Luperco non bastano... a mostrare che il Palatino fosse soprattutto sede di pastori, dacchè antichissimo è pure il culto di Conso, dio agricolo in

fel¹. Sînt, de sigur, în lexicul latin forme al căror semantism resfrînge mediul agricol, dar ele represintă un strat relativ mai nou, de cînd agricultura ajunsese să ia extensiune la Romani², pe cînd acelea care reflectează păstoritul ne duc spre epoca cea mai îndepărtată a vieții romane și sînt mult mai caracteristice decît celelalte.

O grupare a cuvintelor care arată prin semantismul lor influența păstoritului mi s'a părut că se impune, dacă voim să cunoaștem mai de aproape unele aspecte ale limbei latine, privită ca expresiune a stărilor culturale. În prezentarea acestei părți a vocabularului latin nu voi insista asupra formelor bine cunoscute cu înțelesuri derivate din noțiuni păstorești (ca *pecunia*, *peculium* < *pecu*, sau *ovile* „partea din Cîmpul lui Marte unde se adunau tribunii să voteze“, denumire care nu a putut veni decît dela păstori gîndindu-se la al lor *ovile*; comp. *saepa* „locul în care se vota la comiții“); nu mă voi opri nici la cuvinte nedînd loc la observații mai amănunțite, cu aspect semantic ușor de explicat (d. e. *arietare* „a lovi, a izbi, a bate“ < *aries*, semnificație generalisată din cea primitivă, aplicată la berbecii bătîndu-se în coarne; *pascere* în diferite expresii arătînd semantism derivat din înțelesul păstoresc, dar mai ales într'o expresie ca *pascere oculos* „a da ochilor o privesște, a desfăta privirea“, Cicero, *Verr.*, II, 5, 26; *Phil.*, XI, 3; comp. în aromîină *ni pascu ocl'il'i* „mă uit, privesc“). Mă voi ocupa în special de formele care presintă particularități mai caracteristice și care au fost privite pînă acum izolat, nu în legătură cu semantismul păstoresc general, și la acestea vor veni să se alătore cîteva

cui onore si celebravano le Consualia“; cam aceeași părere o găsım la H. Bléry, care în studiul apărut la 1909, *Rusticité et urbanité romaine*, 5, caracterisează astfel graiul Romanilor: „leur vocabulaire est plein de mots appartenant à la langue des agriculteurs et des pasteurs“.

¹ Vorbind de studiul lui Marouzeau, A. Meillet, *Bull. de la Soc. de ling.*, XXVI (1925), 56, spune: „M. Marouzeau considère la latin comme une langue de paysans (je dirais plus volontiers de propriétaires ruraux)“. Precizare care pleacă tot dela ideea că Romanii au fost întîi și întîi agricultori.

² Evoluția agriculturii la Romani așteaptă încă să fie mai bine

rouzeau în articolul *Le latin, langue de paysans*, publicat în *Mélanges linguistiques offerts à M. J. Vendryes*, Paris, 1925, 251 urm., crede că ocupațiunea mai veche a Romanilor trebuie să fi fost agricultura: „L'histoire primitive de Rome est celle d'une population agricole... Pendant les siècles où se fait la conquête de l'Italie, le citoyen romain est à la fois soldat et cultivateur... C'est seulement aux IVe-IIIe siècles que commence avec le pâturage la dépopulation des campagnes, aggravée bientôt par la concurrence des exploitations agricoles de Sicile et d'Afrique“. Prioritatea pe care Marouzeau o acordă agriculturii reiese și din cuvintele latine pe care le amintește mai departe cu explicații semantice, deși printre ele relevază și câteva referitoare la păstorit¹, dar fără să recunoască adevărata lor valoare în vocabularul latin, mai ales când le alăturăm la multe altele de același

presenta dapprima seminomadi e cacciatori eppoi cultori della dea Pales protettrice delle greggie e del dio Luperco“; v. și cartea aceluiași autor, *Histoire romaine* (în col. *Hist. générale*, publ. de G. Glotz), Paris, 1926, I, 54.

Cf. L. Homo, *L'Italie primitive*, Paris, 1925, 89, 92, 96, 100, 104, 105; A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris, 1927, 38, 41, 45, 96. A. Grenier, *Le génie romain*, Paris, 1925, 8, 9, 136, înclină mai mult spre părerea că printre Romanii primitivi se găseau și mulți agricultori, alături de păstori.

Mai de mult, împotriva părerii dominante atunci, importanța păstoritului pentru istoria Romanilor a fost recunoscută de I. Guidi, *Bullettino della Commissione archeol. comunale di Roma*, IX (1881), 63 urm.; L. Mariani, *ibid.*, XXIV (1896), 42, 44. O carte uitată azi, a lui G. Dorn Seifen, *Vestigia vitae nomadicae tam in moribus quam in legibus Romanorum conspicua*, Traiecti ad Rhenum, 1819, merită și ea să fie amintită, pentru că, cu cunoștințe cum puteau fi pe vremea când a apărut, arăta o intuiție dreaptă a importanței pe care a avut-o păstoritul la Romani; la pag. 16 dînsul spunea: „Quum enim romanam historiam, maxime vetustissiman, consulimus, ubique pastorum earumque rerum quae ad vitam pastoralem non dubie pertinent mentionem factam videmus“.

¹ Modul de a vedea al lui Marouzeau se întilnește cu al lui G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, Turin, 1907, II, 464: „Il nome.. del Palatino che sembra collegarsi con la dea pastorale Pale.. e il culto di Luperco non bastano... a mostrare che il Palatino fosse soprattutto sede di pastori, dacchè antichissimo è pure il culto di Conso, dio agricolo in

fel¹. Sînt, de sigur, în lexicele latine forme al căror semantism resfrînge mediul agricol, dar ele represintă un strat relativ mai nou, de cînd agricultura ajunsese să ia extensiune la Romani², pe cînd acelea care reflectează păstoritul ne duc spre epoca cea mai îndepărtată a vieții romane și sînt mult mai caracteristice decît celelalte.

O grupare a cuvintelor care arată prin semantismul lor influența păstoritului mi s'a părut că se impune, dacă voim să cunoaștem mai de aproape unele aspecte ale limbei latine, privită ca expresiune a stărilor culturale. În prezentarea acestei părți a vocabularului latin nu voi insista asupra formelor bine cunoscute cu înțelesuri derivate din noțiuni păstorești (ca *pecunia*, *peculium* < *pecu*, sau *ovile* „partea din Cîmpul lui Marte unde se adunau tribunii să voteze“, denumire care nu a putut veni decît dela păstori gîndindu-se la al lor *ovile*; comp. *saepta* „locul în care se vota la comiții“); nu mă voi opri nici la cuvinte nedînd loc la observații mai amănunțite, cu aspect semantic ușor de explicat (d. e. *arietare* „a lovi, a izbi, a bate“ < *aries*, semnificație generalizată din cea primitivă, aplicată la berbecii bătîndu-se în coarne; *pascere* în diferite expresii arătînd semantism derivat din înțelesul păstoresc, dar mai ales într'o expresie ca *pascere oculos* „a da ochilor o privesște, a desfăta privirea“, Cicero, *Verr.*, II, 5, 26; *Phil.*, XI, 3; comp. în aromîină *ni pascu ocl'il'i* „mă uit, privesc“). Mă voi ocupa în special de formele care presintă particularități mai caracteristice și care au fost privite pînă acum izolat, nu în legătură cu semantismul păstoresc general, și la acestea vor veni să se alătore cîteva

cui onore si celebravano le Consualia“; cam aceeași părere o găsesc la H. Bléry, care în studiul apărut la 1909, *Rusticité et urbanité romaine*, 5, caracterizează astfel graiul Romanilor: „leur vocabulaire est plein de mots appartenant à la langue des agriculteurs et des pasteurs“.

¹ Vorbînd de studiul lui Marouzeau, A. Meillet, *Bull. de la Soc. de ling.*, XXVI (1925), 56, spune: „M. Marouzeau considère la latin comme une langue de paysans (je dirais plus volontiers de propriétaires ruraux)“. Precizare care pleacă tot dela ideea că Romanii au fost întîi și întîi agricultori.

² Evoluția agriculturii la Romani așteaptă încă să fie mai bine

elemente ale vocabularului latin care nu au fost interpretate de etimologiști în acord cu semnificația lor reală, ducându-ne spre păstorit¹.

*Bimus*²

Despre raporturile lui cu păstoritul avem mărturia etimologică, pentru că derivă din **dvi-himos*, adică „de două ierni“, înțelegându-se animalul care născut după o iarnă a trecut peste a doua, de unde sensul „de doi ani“ (*ovis bima*, *vitulus bimus* etc). S'a zis pe urmă astfel și despre persoane: *filium bimum*, Iustin, *Hist.*, XVII, 3, 17, și extensiunea înțelesului său a mers chiar mai departe (*planta bima* „plantă care ține doi ani“, Palladius, *De re rust.*, III, 25, 2; *legio bima* „legiune recrutată de doi ani“, Plancus c. Cicero, *Epist.*, X, 24, 3; *bimus honos* „funcție dată pe doi ani“, Ovid, *Pont.*, IV, 9, 64; cf. *Thesaurus*, II, 1992). La fel s'a zis *trimus* „de trei ani“, *quadrismus* „de patru ani“ și calificative sau denumiri de animale în legătură cu anotimpurile se întâlnesc și în alte limbi (gr. *χίμαρος* „ied de un an“, adică „de o iarnă“; visl. *gymbr* „oaie de un an“; sard log. *ierile* „miel pînă la șase luni“ < *hibernus* + *-ile*³; germ. dial. *Einwinter* „capră de un an“).

Caracteristică pentru *bimus*, *trimus*, *quadrismus* este extin-

cercetată. Că ei ar fi fost îndrumați spre această îndeletnicire de către Etrusci — cum susține L. Homo, *l. c.*, 92, 130, 154 — e o părere prea îndrăzneată. Romanii, chiar ca păstori, au cunoscut unele rudimente de agricultură, cum arată o parte din terminologia lor agricolă aparținînd fondului indoeuropean; ce era însă această agricultură rudimentară, alături de păstorit, e un punct care, printre altele, rămîne să fie precizat.

¹ Despre *palor*, *Palatium*, *Pales*, care intră în aceeași categorie, am arătat altădată ce se poate spune și cred că istoria lor e deplin lămurită (v. *I-iiul Congres al filologilor romîni*, 89).

² Afară de referințe speciale, etimologia cuvîntelor de care ne ocupăm poate fi urmărită la A. Walde, *Lat. etym. Wb.*; Fr. Muller Jzn, *Altital. Wb.*

³ M. L. Wagner, *Das ländl. Leben Sardiniens*, 106.

derea lor în afară de păstorit, pentru că au devenit termeni cu accepțiune generală pentru arătarea vârstei, duratei.

Callis

La scriitorii latini și în glosare vedem precisându-se bine înțelesul acestui cuvânt, în sensul că accepțiunea lui primitivă a fost aceea de „drum pe care trec vitele“, în special „drum îngust prin munți“; Isidor, *De diff.*, I, 539, spune: *semita hominum est, callis vero pecorum... proprie ergo callis semita tenuis, callo pecorum praedurata*; aceeași explicație o repetă dñsul în *Orig.*, XV, 16, 10: *callis est iter pecudum inter montes angustum*, iar în *Corp. gloss.*, IV, 432, cetim: *calles viae tritae pecorum vestigiis*; cf. V, 353, 595, și *Thesaurus*, III, 173-174).

După unii, *callis* ar fi înrudit cu mirl. *caill*, cimr. *celli* „pădure“, iar după alții — părere mai admisibilă — ar reproduce pe un mai vechi **calnis* și acesta ar fi de alăturat la serbo-cr. *klanac* „trecătoare prin munți“, slovenul *klanec* „cărare prin munți“ și alte forme care se pot vedea în dicționarul lui Berneker. În orice cas, *callis* ne evocă traiul vechilor Romani în munți, și mai târziu semnificația lui originară s'a desprins din contingentele de viață păstoraască, ajungând să se identifice cu aceea a lui *semita* și extinzându-se chiar pînă la accepțiunile lui *via*.

Campus

Deși Thurneysen (*Thesaurus*, III, 212) pune la îndoială identitatea lui cu gr. *καμπή* „îndoitură“, *κάμπω* „îndoiesc“, *καμπύλος* „îndoit“, totuși etimologia aceasta nu poate fi contestată și oricît s'ar părea de îndepărtat, la prima vedere, înțelesul cuvîntului latin de al formelor grecești, el poate fi ușor explicat dacă ne raportăm la realități ale vieții

păstorești. *Campus* a însemnat la origine „îndoitură, scufundătură“, adică „întindere de pământ cuprinsă între înălțimi, înfățișându-se ca o adâncitură“. Pentru cei care stau la munte cîmpul apare, în mod firesc, sau ca un loc așezat mai jos¹ sau ca o îndoitură, o scufundătură între plaiuri. În cazul din urmă, noțiunea de „cîmp“ vine să se apropie de aceea de „vale“, care în multe limbi presintă o evoluție semantică analogă (comp. lat. *vallis* și alte forme asemănătoare citate de Walde² și P. Persson³, la care se poate adăuga: cimr. *nant* „vale“, vind. *natá-* „îndoit“⁴).

Prin conținutul lui semantic, *campus* apare ca una din mărturiile cele mai elocvente pentru viciața în munți a vechilor Romani.

Cohors

După dicționare și explicațiile etimologiștilor s'ar părea că însemnarea lui cea mai veche era aceea de „curte“. Altfel trebuie însă privit dacă reconstituim istoria lui. Tema dela care pleacă este **gher-* „a îngrădi“, reprezentată, cum se știe, în numeroase forme indoeuropene⁵, așa că semnificația primitivă a lui *cohors* a fost aceea de „îngrădire“. Aceasta însă, ca și în alte cazuri, ne duce tot spre păstorit, așa că putem presupune că în graiul Romanilor păstori *cohors* a însemnat mai întâi „îngrădire pentru vite, țarc“. Noțiunea de „curte“ trebuie să ne-o închipuim ca introdusă mai târziu, când locuința Romanilor ajunsese să fie

¹ De aici semanticul rom. *șes*, de care m'am ocupat altădată, *Grai și suflet*, I, 336.

² *Etym. Wb.*, 805.

³ *Beitr. z. indogerm. Wortforsch.*, 540 urm. (cf. 102, 103, 108), și N. Jokl, *Studien z. alb. Etym.*, 39). Pentru forme analoage din limbile semitice, v. H. Möller, *Vergl. indogerm.-semit.*, *Wb.* 186.

⁴ H. Pedersen, *Kelt. Gramm.*, I, 149.

⁵ V. asupra ei mai în urmă: S. Feist, *Etym. Wb. d. got. Spr.*, 145; R. Trautmann, *Balt.-slav. Wb.*, 78.

mai puțin primitivă. De altfel, *cohors* e atestat de mai multe ori tocmai cu sensul de „țarc“; Varro, *De re rustica*, II, 2, 9, spune: *illae [greges] in saltibus quae pascuntur... portant secum crates aut retia, quibus cohortes in solitudine faciant*; în *Italia* (Ioh., X, 1) se vorbește de *cohors ovium*, și aceleași cuvinte le găsim asociate în *Corp. gloss. lat.*, V, 354; cf. *Thesaurus*, III, 1550-1551.¹ Din semnificația originară de „țarc“ se explică ușor celelalte accepțiuni ale cuvântului: cum într-o *cohors* erau strânse vitele la un loc, s'a zis astfel și despre oameni, de unde înțelesul de „ceată“ și aplicarea lui specială la viața militară; din noțiunea de „îngrădire“ s'a trecut mai târziu la aceea de „curte“. Invers, raporturile semantice ar fi greu să ni le reprezentăm, ținând mai ales samă de condițiunile vieții romane la origine.

Considerare

Nu poate fi despărțit de *sidus* și etimologia aceasta e menținută de Walde în *Vergleich. Wb. der indogerm. Spr.*, II, 520 — altă explicare a lui mai plausibilă nu s'a dat. Ca derivat cu prefixul *con-* își găsește asemănare în *contemplari*, cu care de altfel îl vedem asociat uneori (*contemplari... et considerare coepit*, Cicero, *Verr.*, II, 4,15; *consideramus... et contemplamur*, Apuleius, *Socr.*, XXIII). Cum ne putem însă reprezenta evoluția lui semantică? Mai multe explicații s'au dat și ele se pot vedea în *Lat. e'ym. Wb.* al lui Walde; nici una nu ne mulțumește însă, cum bine a arătat P. Persson², care, la rîndul său, a încercat să-i dea o nouă explicație. După dînsul, ar trebui să admitem că *sidus* a însemnat la origine „strălucire“ și numai cu vremea a ajuns la înțelesul de „stea“, deoarece, ca neutru în -s,

¹ Accepțiunea păstorească a lui *cohors* e bine păstrată pînă azi în sardă (M. L. Wagner, *l. c.*, 108).

² *l. c.*, 366 urm.

nu putea avea la început decît o semnificație abstractă. Cum noțiunile de „a străluci“ și a „privi“ apar adeseori înrudite, Persson presupune că s'a zis **siderare* cu înțelesul de „a privi“ și atunci ușor s'ar lămuri *considerare*, format cu *con-* pentru a exprima concentrarea privirii spre un punct (comp. *contueri*). Deși interpretarea lui Persson apare preferabilă celorlalte și s'ar părea convingătoare, totuși ea nu înlătură cîteva obiecțiuni. Presupunerea că *sidus* nu a putut însemna dela început „stea“, pentru că aspectul lui ne-ar duce spre o noțiune primitivă abstractă, rămîne contestabilă, cît timp latina cunoaște și alte neutre în *-s* care nu au înțeles abstract (*corpus, litus* ș. a.). Dacă *siderare* ar fi existat cu semnificația de „a privi“, ne-am aștepta să găsim o cît de vagă urmă a lui în vocabularul latin. Rămîne deci să căutăm alt drum pentru lămurirea lui *considerare* și ne întrebăm dacă nu ne găsim și de data aceasta în fața unui cuvînt format în graiul păstoresc. Ciobanii, în singurătatea lor, sînt cu deosebire înclinați să contemple cerul și, în același timp, după stele se orientează ei ca să cunoască ceasurile nopții sau să-și îndrepte pașii în peregrinările lor. Această însușire a păstorilor o exprima bine A. Daudet cînd în *Les étoiles* din *Letres de mon moulin* făcea pe un păstor să vorbească astfel: „ici nous vivons plus près des étoiles et nous savons ce qui s'y passe mieux que des gens de la plaine“. Despre stele în legătură cu păstoritul o observație a lui Vámbéry¹ poate fi și ea amintită, deși pleacă dela o constatare care pune în discuție chestiuni ce nu ne interesează aici; vorbind despre termenii privitori la stele relativ mai săraci la popoarele turco-tătare decît d. e. la Arabi, dînsul spune: „In legătură cu condițiunile primitive de viață nomadă a popoarelor turco-tătare și ținînd samă de faptul că nomazii, cum aceasta se observă la Arabi, sînt foarte buni cunoscători ai stelelor . . . ne surprinde că la locuitorii turci ai stepelor cunoștințele despre stele apar mai reduse decît la

¹ *Die primitive Cultur d. turko-tat. Volkes*, 153-154.

alte popoare pe aceeași treaptă de cultură. E posibil ca o asemenea deosebire între nomazii din nord și cei din sud să provie din natura împrejurărilor, întru cât cerul stepelor septentrionale e mai puțin limpede și stelele de pe el . . . nu au atras atenția oamenilor în aceeași măsură . . . ca în ținuturile locuite de popoarele semite“. Indiferent de variațiuni locale și deosebiri ale terminologiei astronomice, nu poate fi îndoială că pretutindeni păstorii au fost și cercetători ai cerului, buni cunoscători ai stelelor, mai mult decât cei dedați agriculturii¹. Astfel trebuie să ne închipuim că au fost și ciobanii romani. Se înțelege atunci semantismul lui *considerare*: privind spre stele, urmărindu-le ca să găsească în ele călăuze, păzitorii turmelor au dat graiului lor un cuvânt care, derivat din *sidus*, exprima bine această preocupare a lor². În sprijinul acestei explicații s'ar părea că vine întrebuintarea de către scriitorii latini a expresiunii *considerare sidera* „a privi stelele“: *ista [sidera] quae tu non aliter quam in decore sparso consideras*, Seneca, *De benef.*, IV, 23, 4; *lucentia sidera considerabanus*, Aulu Gelliu, II, 21,

¹ Pentru folklor și lingvistică ar fi o temă interesantă de cercetat în amănunte — după constatări numai întâmplătoare de pînă acum. Problema păstoritului presintă încă multe aspecte care nu au fost studiate cum s'ar fi cuvenit.

² E de rectificat deci ce spune A. Grenier, *l. c.*, 113, asupra firei poporului roman: „La contemplation du ciel absorbe peu le Romain. Il vit sur la terre, il s'inquiète surtout des dieux de la terre; il tire sa subsistance de la fécondité des champs, la plupart de ses dieux veillent sur ses champs. Peu lui importe le monde, le mystère de la vie et de la nature. Ce qui l'occupe c'est sa famille, sa maison, son domaine, son troupeau, sa maison“. Tot la Românul agricultor se gîndește mai mult Grenier cînd dă această caracterizare.

S'ar putea compara *considerare* cu o formă, rară, dela noi, *stela*, derivată din *stea*, pe care A. Viciu, *Suplem. la „Glosar de cuvinte dialectale“*, 15, o dă dintr'o colindă — e vorba de magii din Biblie care se îndreaptă spre Betleem după steaua care li s'a arătat:

Craii și cu împărații
Tot urmează
Și stelează.

2. Totuși, cred că am forța interpretarea: *considerare* ajunsese să fie asociat cu multe cuvinte pentru a exprima ideea de „a privi“, așa că era firesc să fie pus și pe lângă *sidera*, fără să se știe că la origine însemnase numai „a privi stelele“. Luat singur, independent de ce ne dau texte târzii, *considerare* se explică bine cum am arătat, semanticul lui apărând limpede.

Desiderare

Se recunoaște că nu poate fi despărțit, ca formațiune, de *considerare*, fiind derivat tot din *sidus*. Dacă însă pentru *considerare* evoluția semantică poate fi reconstituită cum am văzut, mai greu se explică *desiderare* și încercările de a stabili raporturile lui cu *sidus* s'au oprit la presupuneri problematice. Așa apare și explicațiunea lui Persson care ocupându-se, cum am văzut, de *considerare* caută să fixeze fazele semantice din care ar fi rezultat *desiderare*. Păreră sa e că din *siderare* s'a format *desiderare* cu înțelesul de „a privi spre ceva“ și din acesta s'a putut desvolta acela de „a căuta ceva, a dori“. Deoarece am arătat că punctul de vedere dela care pleacă Persson pentru *considerare* rămîne departe de a ne convinge, se înlătură și interpretarea pe care o dă dînsul pentru *desiderare*. Și atunci mi se pare că nu rămîne decît această explicație: *desiderare* s'a zis de păstorii romani cînd doriau să se ivească o stea de care ei legau anumite gînduri, pe care o așteptau cu nerăbdare.

Egregius

Cum spunea Festus (ed. Th. de Ponor, 17; cf. 56): *egregius dicitur e grege lectus*, semnificația de „ales, de frunte“ a plecat dela păstori, zicîndu-se astfel mai întîi despre

mielul, berbecele ales din turmă ca fiind deosebit de alții¹. În același pasaj Festus, amintind alte derivate din greacă (*abgregare, adgregare, segregare*), observă: *quorum verborum frequens usus non mirum si ex pecoribus pendet, cum apud antiquos opes et patrimonia ex his praecipue constiterint* — intuiție a lexicografului latin despre importanța pe care a avut-o păstoritul asupra nuanțării înțelesului unor cuvinte și ne surprinde că nu s'a dat mai multă atențiune acestei observații a lui.

Fecundus și fertilis

Raporturile acestor cuvinte cu agricultura, la origine — cum se admite de obicei — trebuie rectificate. Cel dintâi nu poate fi izolat de *fetus* și dintre explicațiile ce li s'au dat cea mai admisibilă e că derivă din tema **dhē(i)-* „a suge“ (v. mai jos *felix*). Deci putem presupune că *fecundus* a fost întrebuințat mai întâi vorbindu-se de animale, ceea ce ne îndreaptă tot spre păstorit (expresii ca *terra fecunda* etc. trebuie să admitem că au fost introduse mai târziu, prin transpunerea în domeniul agriculturii a unei noțiuni păstorești). Cît despre *fertilis*, el ne duce (ca și *ferax*) spre tema *bher-* „a purta“, în special „a purta în pînțece“ și, firește, s'a zis astfel la început tot despre animale.

Felix

La baza semnificației lui curente stă aceea de „roditor, rodnic“ și o urmă a ei, vorbindu-se despre animale, s'ar putea să fie expresia *felix pecus* dela Virgil, *Ecl.* I, 74 (v. *Thesaurus*, VI, 446; cf. 436); ca și *fecundus*, termenul și-a

¹ Altfel întru citiva își represintă procesul semantic J. Marouzeau, *l. c.*, 256: „l'excellence de l'homme (*egregius*) est comparable à la valeur de l'animal qu'on soigne à part du troupeau“. Cred că putem rămînea la explicația care reiese și din cuvintele lui Festus.

extins cu timpul acceþtiunea, fiind aplicat și la agricultură (*Thesaurus*, VI, 435). Sensul lui primitiv, după cum se admite, a trebuit să derive, ca și la *fecundus*, din noțiunea de „a suga“ (comp. *felo*), astfel că și de data aceasta avem de a face cu un cuvânt din sfera păstorească, urmînd variate evoluții semantice.

Hortari

După apropieri formale numai, e considerat ca înrudit cu gr. *χαίρω* „a se bucura“, got. *gairnjan* „a dori“, etimologie admisă și de Walde și de Muller. Intre înþelesul acestor forme și al celei latine nu se vede nicidecum vre-o legătură¹, așa că trebuie să renunțăm la interpretarea care i s'a dat. Cred că *hortari* și *horiri*, atestat la Ennius, provin din aceeași temă care explică partea a doua a lui *cohors*, cum am văzut cînd ne-am ocupat de el și l-am pus printre cuvintele cu substrat păstoresc. *Horiri* și *hortari* se conturează limpede dacă admitem că au însemnat la origine „a mîna oile în țare, a le îndemna să se strîngă la un loc acolo“. Reflexe ale semnificației primitive apar, de altfel, la scriitorii latini; Virgil, *Georg.*, III, 164, întrebuițează expresiunea *hortari vitulos*, iar la Palladius, IV, 11, cetim: *boves... sint arguti, mansueti, timentes hortamen clamoris et verberis* (comp.: *manu lacessiti aut punctione aliqua adhortati vel titillati*, Caelius Aurelianus, *Acut.*, II, 3, 17).

Că *hortari* a putut urma evoluția semantică presupusă ne arată indirect o formă din lexicul păstoresc sard, anume *rogliu* (în logudoresă, ca derivat din lat. *rota*), asupra căreia aflăm din adnotațiunile unui anonim la dicționarul lui Spano că înseamnă „circolo, piccolo spazio ordinariamente circolare

¹ Pentru a justifica această etimologie, Muller atribuie lui *hortari* gradațiunea semantică „treibe an, begehre von jemand“, dar verbul latin nu arată nici o urmă de sensul din urmă și în orice cas din acesta nu poate fi explicat acela al lui *hortari*.

da inchiudervi bestie e persone“, iar expresiunea *battire a rogliu* are sensul de „indurre, determinare, ridurre, obligare alcuno a fare, stare, confessare“¹. Sardul *rogliu* și *battire a rogliu* evidențiază raporturile care au putut exista în latină între *cohors* și *hortari*.

Mansuetus

Nu poate fi nici el strein de păstorit; fiind compus din *manus* și *suetus*, a însemnat la început „deprins să vie la mână, să mănince din mână“ și a fost întrebuințat nu numai când era vorba de îmblinzirea animalelor în general, ci și de păstori. E de amintit în această privință ce spune Quintilian, *Declam.*, CCLX: *multa animalia quae venire ad manus et mansuescere queunt, non humanum modo, sed etiam voluptuosum est alere ac pascere*. Cum *mansuescere*, *mansuetus* ne îndreaptă spre păstorit se vede clar mai ales dintr'un pasaj cum este acesta dela Columella, VI, 2: *buculi ...per haec blandimenta triduo fere mansuescunt*; de asemenea când Varro, *De re rust.*, I, 20, 2, spune: *juvenci diebus paucis erunt mansueti et ad domandum proni* (comp. *mansueta stabula*, Gratius, *Cyneget.*, 164). Poate tocmai întrebuințarea deasă a lui *mansuetus* de către păstori a făcut ca el să se fixeze în vocabularul latin ca expresiunea caracteristică însemnând „îmblinzit, blînd“.

Pentru *mansuetus* în legătură cu păstoritul o analogie ne-o ofere derivatul aromînesc din *manus*, anume *mînar* „miel deprins să mănince din mână și care se ține mereu după cioban“, căruia-i corespunde port. *maneiro* „deprins să mănince din mână, blînd“².

¹ M. L. Wagner, *Aggiunte e rettifiche al Vocabolario dello Spano di un ignoto Bonorvese*, Cagliari, 1911, 42.

² Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.*, 1122; cf. Meyer-Lübke, *Rom. etym. Wb.*, 5332 și 5324, 5331.

Mediocris

Dacă trebuie privit ca un compus din *medius* și *ocris*, cuvînt dialectal însemnînd „munte stîncos”¹ — altă explicație mai de luat în samă nu i s'a dat —, înțelesul lui ne evocă impresii din viața în munți: păstori trebuie să fi întrebuițat mai întii acest cuvînt, exprimînd prin el un munte de o înălțime mijlocie, și ca atare mai puțin însemnat pentru ei — semnificației primitive i s'a dat cu timpul o extensiune care abia lasă să recunoaștem punctul de plecare.

Pabulum

Din aceeași temă ca *pascere*, la origine a însemnat „hrană pentru vite”, dar accepțiunea lui a trecut mai departe, ajungînd pînă la expresiuni abstracte ca *pabulum animae* (Lactanțiu), *pabulum doctrinae* (Cicero). Semantism caracteristic și el, întilnindu-se întru cîtva cu transformările de înțeles pe care le-am constatat la *fecundus* și *fertilis*.

Peragrare, pereger și peregrinus

Pentru că s'a luat în samă numai felul cum este compus primul cuvînt și semnificația lui obișnuită dată în dicționare („a străbate ținuturi, a călători”), nu s'a recunoscut că de fapt el ne îndreaptă tot spre viața păstorească. *Peragrare* a fost de sigur întii un cuvînt al păstorilor care mergeau din loc în loc, *per agros*, pentru pășunarea oilor. Un cuvînt deci evocînd migrațiunile lor. Il găsim chiar întrebuițat în legătură cu păstoritul de Cicero (*De divinatione*, I, 42), într'un pasaj interesant și altfel, pentru că aduce o observație întilnindu-se cu ce spuneam cînd m'am ocupat de *considerare*;

¹ Cf. Walde, *Vergl. Wb. der indogerm. Spr.*, I, 28; cf. A. Ernout, *Les élém. dialectaux du vocab. lat.*, 205.

e vorba anume de păstorii nomazi din Orient pe care Cicero îi presintă, după viața pe care o duceau, ca foarte pricepuți să cunoască sborul și cântecul pasărilor și să facă preziceri după ele: *Arabes... et Phryges et Cilices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos et montes hieme et aestate peragrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt*; e alăturat aici *peragrarare* și la *montes*, prin extinderea de mai târziu a semnificației lui, dar referindu-se la păstorit amintește bine cum a trebuit să fie întrebuițarea lui primitivă.

Reiese atunci limpede și semnificația reală a lui *pereger* și *peregrinus*; dacă ne sînt cunoscuți cu sensul de „cel plecat departe, cel înstreinat, streinul“, la origine s'a zis astfel de ciobanul dus pe cîmpii cu turma lui. Se înșela deci Walde cînd în dicționarul său etimologic latin (p. 575) spunea despre forma *peregre* că exprimă propriu zis „was ausserhalb des ager Romanus geschieht“; explicația aceasta rămîne departe de realități și tocmă neținerea lor în samă a făcut să nu fie înțeles cuprinsul adevărat al acestor derivate din *ager*¹.

Se pune, de altmintrelea, aici și problema lui *ager*. Apartține el oare tot păstoritului? Walde² rămîne la părărea

¹ Ceva analog întru citva ne ofere basca, unde din *kanpo*, ce a luat înțelesul de „afară“ (v. dicționarul lui Azkue, I, 466), avem derivatele *kanporatu* „sortir, partir“ (comp. *landaratu* cu același înțeles, alături de *landa* „champ“, împrumutat de altfel din bearnesă), *kanpotar* „étranger“ (și compuse cum sînt *kanpo-eder* „personne affable avec les étrangers“, *kanpo-gari* „blé étranger“). Nuanțările acestea semantice ale lui *kanpo* trebuie puse și ele în legătură cu păstoritul la Basci, cu ieșirea ciobanilor împreună cu turmele la cîmp și înstreinarea lor de casă.

Nu poate fi strein de păstorit nici arm. *art* „cîmp“, „afară“ (cf. A. Meillet, *Mém. Soc. ling.*, IX, 150; H. Pedersen, *Zs. f. vergl. Sprachforsch.*, XXXIX, 352), ea și nebr. *bar* cu același dublu înțeles (H. Möller, *Vergl. indogerm. -semit. Wb.*, 197).

Trecerea dela munte la șes, nu însă în legătură cu păstoritul, dar ajutîndu-ne să înțelegem semantismul lui *peragrarare*, e bine exprimată și în prov. *campagno* care înseamnă, după *Tresor* al lui Mistral, nu numai „cîmp“, ci și „voyage qu'un montagnard fait dans la plaine, pour travailler pendant l'hiver“.

² L. c. I. 37.

că cuvîntul latin e înrudit cu *agere*, în înţelesul vechi de „a mîna“ (de unde se ştie că derivă *agolum* „băţul ciobănesc, boata“), aşa că la origine a trebuit să însemne „locul (de păşunat) unde erau mînate vitele“ (comp. germ. *Triift* faţă de *treiben*). Brugmann însă a încercat să-l explice altfel, apropiindu-l de gr. ἀγρέω „a lua“ (deci *ager* ar fi avut întîi sensul de „loc luat în stăpînire“), dar, cum observă bine Walde, etimologia aceasta nu poate fi admisă. Rămîne atunci tot filiaţiunea *ager* — *ago* ca mai probabilă. Dar şi în cazul acesta raporturile între cele două cuvinte şi echivalentele lor indoeuropene nu apar tocmai clare. Muller crede că *ager* poate sta în legătură cu *ago* pentru că s'a înţeles prin el „locul unde erau mînaţi boii la plug“ — deci un termen agricol şi nu păstoresc. Chiar dacă ne oprim la părerea mai veche, împărtaşită şi de Walde, *ager* aparţine propriu zis vocabularului păstoresc primitiv al Indoeuropenilor, pentru că merge alături de gr. ἀγρός, got. *akrs* etc., şi ca atare nu ne interesează direct, deoarece am avut în vedere aici cuvintele care în latină presintă ceva caracteristic prin semantismul lor păstoresc.

Petulans şi *petulcus*

Cum se zicea *petere cornu* „a lovi cu cornul“ (Virgil), din acest înţeles al lui *petere* vedem derivate cîteva forme expresive care după ce au fost aplicate la animale au ajuns să primească accepţiuni mai largi. Astfel, *petulans* s'a spus întîi despre berbecule sau şapul obișnuit să împungă cu coarnele (comp. *petulantia animalia* la Aulu Gelliu) şi pe urmă despre cineva „care dă năvală, e îndrăzneţ, nestăpînit, desfrînat“. De asemenea *petulcus*: Lucreţiu vorbeşte de *petulcus agnus*, Virgil de *petulcus haedus* şi Columella de *petulcus caper vel aries*; tot la Columella găsim *petulantia* „obişciul de a da cu coarnele“. Din contingenţe de vieaţă păstorească provin deci şi aceste forme.

Pratum

Poate fi amintit numai cu oarecari rezerve, deoarece etimologia lui nu este bine fixată. Dacă stă în legătură cu *pravus* „îndoit, strîmb“, cum e explicat de obicei¹, semnificația lui ne ofere un cas de semantism analog aceluia al lui *campus*, care am văzut cum trebuie interpretat. Tot numai pentru locuitori la munte *pratum* putea avea o înfățișare care să explice derivarea lui.

Servare și servus

După diferite încercări de identificări etimologice, cred că singura la care ne putem opri este cea admisă în urmă și de Walde² — amîndouă formele nu pot fi despărțite de av. *har-*, (*haurva-*) „a avea în samă, a păzi“, *haratar-* „păzitor“, și la început *servare* a trebuit să însemne „a păzi turma“, cum se poate deduce tot din avestică, unde compusul *pasuș-haurva-*, ca adjectiv pe lîngă *span-*, apare cu sensul de „cîine care păzește turma, cîine ciobănesc“. Implicit atunci și *servus* a trebuit să aibă la origine sensul de „păzitor la turmă“ și din el a putut pe urmă ușor să se desvolte cel cunoscut.

Ubertas

Înțelesul lui de „belșug, rodnicie“, alături de al adj. *uber* „îmbelșugat, rodnic“, ca derivate din *uber* „uger“, arată bine o desvoltare semantică din noțiune păstorească. Dela ugerile pline mulse la stîină sensul de „belșug“ a trecut mai departe și tranșiția lui spre agricultură se poate vedea din expresii ca *uber agrî* (Tacit), *ubera campi* (Columella; Virgil, *Georg.*, II, 234, 275, întrebuintează chiar numai pe *uber* cu însemnarea de „cîmp, pămînt roditor“).

¹ Cf. Walde, *l. c.*, II, 86.

² *L. c.*, II, 498.

Formele înșirate pînă aici ne-au dus spre epoca primitivă a limbei latine, dar alteori nu sîntem siguri dacă avem de a face cu semantism tot așa de vechi, pentru că îl putem urmări numai în latina mai nouă, arătîndu-ne o continuitate de înrîurire păstorească și atestînd acest caracter în transmisiuni romanice.

Un cuvînt de felul acesta e *minare*. El apare relativ tîrziu și atestările îl arată ca întrebuițat cu deosebire cînd era vorba de a mîna vitele (comp. *inigere*, *pecus agere*, *id est minare*, Festus, ed. Th. de Ponor, 78). Sensul acesta e bine păstrat nu numai la noi, dar și în alte limbi romanice și chiar în derivate ale lui referindu-se la păstorit, cum se poate vedea în dicționarul etimologic al lui Meyer-Lübke (n-rul 5585). E sigur că *minare* nu e decît o altă formă a lui *minari* și sensul lui s'a dezvoltat din acela de „a amenința, a împinge la drum vitele cu o vorbă, cu o mișcare“¹ și pe urmă accepiunea aceasta a trecut la aceea generală de „a îndemna la drum, a conduce“. Cum în latină termenii vechi pentru „a mîna vitele“ erau *agere*, *pellere* (și compuse ale lor), se poate ca *minare* să fi fost introdus tîrziu, cînd îl vedem atestat. Nu este exclus cu toate acestea ca el să fi fost întrebuițat de păstori mai de mult și, cum s'a întîmplat cu alte cuvinte, numai mai tîrziu a ajuns să străbată în limba scrisă.

Minare aruncă indirect lumină asupra semantismului lui *pellere*. Sensul primitiv al acestuia, din tema *pel-*, a fost acela

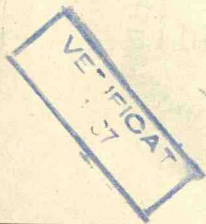
¹ Așa se explică și prov. *touca* „a lovi“ > „a mîna“ (*touca li biou* „aiguillonner les boeufs“, *touca li fedo* „pousser les brebis vers le berger qui les trait“, de unde un derivat ca *toucađou* „toucheur, conducteur de bestiaux, bouvier, pătre“, Mistral, *Tresor*); în graiul din Castro del Volsci apare de asemenea *tukká* „spingersi innanzi le bestie da soňa“ (*Studj rom.*, VII, 285).

Pot fi amintite și numeroasele forme turco-tătare începînd cu (*h*)*aid-*, (*h*)*ait-* (de unde și al nostru, din turcește, *haide*), al căror înțeles variază între „a striga; a mîna“; v. asupra lor H. Vámbéry, *Etym. Wb. der turko-tat. Spr.*, 2.

le a „lovi”¹ și, ea atare, a trebuit să fie întrebuițat tot de păstori cînd îndemneau vitele la drum. Legăturile lui cu păstoritul le evidențiază bine expresiuni cum sînt *compellere greges* (Virgil), *propellere oves* (Varro); în același sens ar fi de luat în samă *opilio* dacă poate fi privit ca un compus din *ovis* și *-pilio* <*pellere*.

Pentru că ne ocupăm de noțiunea de „a mîna” în legătură cu păstoritul, e locul să insistăm și asupra lui *ducere* pe care nu l-am amintit în seria de mai sus, evoluțiunea lui semantică putînd fi mai bine înțeleasă, mi se pare, dacă ne referim la *minare*. Se știe că *ducere* e înrudit cu got. *tiuhan* „a trage” și ne întrebăm dacă fasa lui semantică mai veche nu a fost „a trage o cărare, un drum” pentru vite, „a porni” cu ele, sau „a trage, a împinge turma înainte”; în asocierea lui reală ar apărea atunci *ducere* cînd Virgil spune: *duc nigras pecudes*; spre păstorit ne îndreaptă și *dux* cînd îl găsim în expresii ca *dux gregis*, *dux lanigeri pecoris* (Ovid). Deoarece, cum am văzut, cuvintele tipice pentru noțiunea de „a mîna, a conduce” apar în latina mai veche ori mai nouă ca reflexe ale vieții păstorești, cred că în același cadru poate fi așezat *ducere*.

Mai mult ori mai puțin semnificative, formele pe care le-am urmărit au valoarea lor cînd căutăm să ne dăm bine samă de ce cuprinde vocabularul latin, cum în el se reflectează anumite aspecte ale vieții romane și cu deosebire acela care, deși ușor de recunoscut, a fost lăsat de filologi prea în umbră.

¹ Cf. Walde, *l. c.*, II, 57.

